

Юлія НуртаєваПереяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди
nurtaeva_j@ukr.net**ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМІВ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ У
ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М. І. ЖИНКІНА***Received March, 14, 2014; Revised March, 19, 2014; Accepted March, 25, 2014*

Анотація. Стаття присвячена аналізу робіт відомого вітчизняного психолінгвіста М. І. Жинкіна, у яких висвітлено розвиток внутрішнього мовлення людини, його своєрідність як виду мовленнєвої діяльності та питання кодових переходів у ньому. Уявлення М. І. Жинкіна про внутрішнє мовлення людини і його механізми основне в розробленні проблематики мовленнєвої діяльності. Співвідношення мислення і мови як засобу здійснення мовленнєвої діяльності вперше докладно розглянув саме М. І. Жинкіним. У своїй концепції він використовує категорію-поняття «код» як базову, вважає, що кодом можна назвати знакову систему позначень, отже, з огляду на це, мова є кодом, а також системою матеріальних сигналів, у яких мова може бути реалізованою (сигналів видимих, відчутних). Внутрішньому мовленню, за М. І. Жинкін, притаманний набір стандартних граматичних правил і навіть алфавіт лексики, воно не лише прокладає шлях від інтелекту до дійсності, але і є містком, що забезпечує взаєморозуміння людей у процесі комунікації, оскільки в його змішаному предметному коді відбувається перетворення безпосередньо мислимого змісту дійсності в знаки мовлення і навпаки. Інакше кажучи, внутрішнє мовлення – це мова, що управляє, регулює не лише мовчазні рухи власного тіла, а й задуми для комунікації з партнером.

Ключові слова: мовлення, внутрішнє мовлення, кодові переходи, мовленнєва діяльність.

Nurtayeva, Yulia. The Issue of Inner Speech Mechanisms in the Nikolay Zhinkin's Psycholinguistic Legacy.

Abstract. The article analyzes the works of a well-known national psycholinguist N. Zhynkin, which covers the development of inner speech of a human, its originality as a kind of speech activity and the issue of code conversion unit. The concept of inner speech and its mechanisms is a major issue in the development of speaking. The correlation between thought and language as a means to achieving speech activity was examined in details for the first time by N. Zhynkin. In his theory, he uses “code” as a basis, considering that the code can be called a system of symbolic notation. From this standpoint, language is viewed as a code and a system of material signals, in which language can be implemented (visible, tangible signals). According to N. Zhynkin, inner speech is a set of standard grammar rules and even the alphabet of vocabulary. Thus, the inner speech is a language which manages, regulates not only silent movements of the body, but also monitors any communication.

Keywords: speech, inner speech, code conversion, speech activity

Нуртаева Юлия. Проблемы механизмов внутренней речи в психолингвистическом наследии Н. И. Жинкина.

Аннотация. Статья посвящена анализу работ известного отечественного психолингвиста Н. И. Жинкина, в которых освещается развитие внутренней речи человека, ее своеобразие как вида речевой деятельности и вопросы кодовых переходов во внутренней речи. Представление

Н. И. Жинкина о внутренней речи человека и ее механизмов является основным в разработке проблематики речевой деятельности. Соотношение мышления и языка как средства осуществления речевой деятельности впервые подробно была рассмотрена именно Н. И. Жинкиным. В своей концепции он использует в качестве базовой категорию-понятие «код», считает, что кодом можно назвать знаковую систему обозначений. Учитывая это, речь – это код. Кодом можно считать и систему материальных сигналов, в которых может быть реализован язык (сигналов видимых, осязаемых). Внутренней речи, по Н. И. Жинкину, не присущий набор стандартных грамматических правил и даже алфавит лексики. Согласно психологической теории Н. И. Жинкина, внутренняя речь не только прокладывает путь от интеллекта к действительности, но и является мостом, обеспечивает взаимопонимание людей в процессе коммуникации, так как в ее смешанном предметном коде происходит преобразование непосредственно мыслимого содержания действительности в знаки речи и наоборот. Другими словами, внутренняя речь – это язык управляющий, регулирующий не только молчаливые движения собственного тела, но и замыслы для коммуникации с партнером.

Ключевые слова: *речь, внутренняя речь, кодовые переходы, речевая деятельность.*

Вступ

Уявлення М. І. Жинкіна про внутрішнє мовлення людини та його механізми основне в розробленні проблематики мовленнєвої діяльності. Воно набагато років уперед визначило мовленнєвий процес, опосередкований мотивом і метою, як мовленнєву діяльність зі складаними внутрішньо-мовленнєвими кодовими переходами. Саме ці його погляди становлять певний інтерес для сучасної науки і являють собою теоретичну базу для досліджень внутрішнього мовлення. Аналіз психолінгвістичної спадщини М. І. Жинкіна надасть можливість виокремити основні постулати для експериментального дослідження внутрішнього мовлення дітей на різних етапах онтогенезу.

Звернення до психолінгвістичної спадщини М. І. Жинкіна зумовлено рядом причин. По-перше, потребою вивчення розуміння ним феномену внутрішнього мовлення обґрунтовано подальшим розвитком цієї проблематики на сучасному етапі як найперспективнішої, що розкриває когнітивні й комунікативні аспекти діяльності людини. По-друге, важливістю вивчення внутрішнього мовлення в онтогенезі людини, оскільки його студіювання має прикладне значення, передусім у навчанні дітей рідної мови й розвитку їхнього мовлення.

Мета статті – проаналізувати ідеї М. І. Жинкіна щодо внутрішнього мовлення, розкрити суть його психолінгвістичної спадщини як теоретично-методологічної основи сучасної психолінгвістики розвитку та вікової і педагогічної психології.

На сучасному етапі розвитку психолінгвістичної науки ідеї М. І. Жинкіна досліджували та розвивали науковці: Т. В. Ахутіна, І. Н. Горелов, О. О. Залевська, К. Ф. Седов, Л. О. Калмикова, Т. М. Ушакова, С. Н. Цейтлін.

Проблему співвідношення мислення і мови як засобу здійснення мовленнєвої діяльності вперше досить докладно проаналізував М. І. Жинкін у його відомій роботі «Про кодові переходи у внутрішньому мовленні». Автор указує, що концепцію повного збігу мови й мислення фактично підтвердити не вдалося, оскільки «структура судження як одиниця мислення не збігається зі структурою речення як одиницею мови» (Zhinkin 1964). Отож питання співвідношення мислення та мови було недослідженим. Для реалізації цієї проблеми М. І. Жинкін

запропонував звернутися до екстралінгвістичної галузі, визначити процес мислення як явище психологічне, дослідити, у якій формі зароджується у людини думка і як вона доконується в мовленні.

У своїй концепції М. І. Жинкін як базову використовує категорію-поняття «код», яким можна назвати знакову систему позначень. Із цього погляду мова – це код. Але кодом можна вважати й систему матеріальних сигналів, у яких може бути реалізованою мова (сигналів видимих, відчутних, мовленнєво-рухливих). Вивчаючи коди реалізації природного мовлення, М. І. Жинкін поставив за мету своїх досліджень знайти «у кругообігу кодових переходів неясну, найневловимішу ланку – людську думку, внутрішнє мовлення» (Kovshikov, Glukhov 2007: 56).

Процедура дослідження та обговорення результатів

Дослідження автора були спрямовані на з'ясування того, «чи реалізується мислення тільки в мовленнєво-рухливому коді чи існує інший код, не пов'язаний безпосередньо з формами природної мови». Результати експерименту підтвердили його гіпотезу про можливість несловесного мислення у випадках, коли відбувається перехід з мовного на особливий код внутрішнього мовлення, який автор назвав «предметно-схемним кодом». М. І. Жинкін характеризує цей код – «код образів і схем» – як невимовний, у якому відсутні матеріальні ознаки слів природної мови й де позначуване є і знаком. Такий предметний код, за М. І. Жинкіним, являє собою універсальну мову, за допомогою якої можливі переклади змісту мовлення на всі інші мови. Автор доходить висновку, що «мова внутрішнього мовлення вільна від надмірності, властивої всім природним мовам», у внутрішньому мовленні смислові зв'язки «є предметними, а не формальними» (вони відображаються образами-уявленнями, а не мовним знаком). Отже, механізм людського мислення реалізується у двох конфронтуючих динамічних ланках – предметно-наглядному коді (внутрішнє мовлення) і мовленнєво-рухливому коді (зовнішнє експресивне мовлення). Застосування природної мови, на думку М. І. Жинкіна, можливо лише через фазу внутрішнього мовлення: «Без внутрішнього мовлення була б неможливою жодна природна мова, але і без природної мови діяльність внутрішнього мовлення безглузда». Процес мислення автор визначає як складну взаємодію внутрішньої, суб'єктивної мови й натуральної, об'єктивної (Zhinkin 1964).

Не менш практично важливими є і теоретичні висновки про кодові перебудови в іншій ланці мовленнєвого механізму – в операції відбору слів для повідомлення, які представлено в роботі М. І. Жинкіна «Механізми і мовлення». Тут виявляються співвідношення між зовні вираженим мовленням та внутрішнім мовленням.

В операціях добору слів для повідомлення відбувається, як він зазначив, багаторазова кодова заміна повного, розчленованого на елементи слова простими, нерозчленованими сигналами. При цьому можливі також два напрямки переходу. При розумінні сказаного або написаного тексту (декодування) здійснюється перехід від зовні виражених повних слів до загального змісту повідомлення. При складанні тексту в усному або письмовому мовленні (кодування) відбувається

перехід від загального змісту повідомлення до повних, зовні виражених словами. Хоча обидві діяльності здійснюються у внутрішньому мовленні й пункти переходів залишаються тими ж самими, процес розуміння тексту і процес його складання абсолютно різні, оскільки різні операції кодування і декодування (Zhinkin 1958).

Крім того, М. І. Жинкін звертає увагу на те, що внаслідок того, що заміна повного слова простим сигналом або наочним чином не може бути нормалізована, – код складання повідомлення у внутрішньому мовленні є суб'єктивним. Ця обставина й викликає труднощі і при засвоєнні знань через розуміння прочитаного, і особливо при навчанні викладів творів. Відомо, що учні молодших класів швидше повторять прочитаний текст тих повних словах, у яких він складений, ніж перекажуть його своїми словами. Це означає, що в учнів молодших класів ще не сформувався повною мірою код переходу від повних слів до простих сигналів. Унаслідок цього вони не можуть вловити загального смислу тексту, перекодувати його на інші (свої) повні слова.

Відібраний простий сигнал або наочний образ дає змогу утримати частину тексту. Внаслідок цього весь текст скорочується і фіксується в цих простих сигналах. Слідуючи за цими фіксованими сигналами, можна заново відновити текст. Однак відновлення відбудеться не тими словами, якими був записаний прочитаний текст, а словами еквівалентними, тобто збережеться загальний зміст шматка тексту. Інакше кажучи, потрібно провести перефразування або еквівалентну заміну одних слів тексту іншими словами. У цьому й полягає процес розуміння тексту, точність якого може бути перевірена адекватним відтворенням предметних відносин, відображених у тексті (Zhinkin 1998).

Оволодіння кожним новим кодом, звичайно, вимагає часу й систематично спрямованих заходів. Кожен сприймає мовлення у своїх власних словах. Особистий мовний досвід у кожної людини відрізняється від досвіду іншої. Сформований у кожного словник і відтінки значення слів своєрідні. Внутрішнє мовлення перебуває в складних відносинах із мовою. Колишнє уявлення, що розвивалося в американській психології і яке полягає в тому, що внутрішнє мовлення – це те ж зовнішнє мовлення мінус звук, сьогодні ніким не захищається. Артикуляційна активність у внутрішньому мовленні зафіксована точними приладами лише в деяких випадках – у перших рішеннях більш-менш важких завдань. Надалі, коли тип завдання засвоєний, вона розв'язується без допомоги слів. Це стосується і словесних завдань, наприклад складання речень із записаних слів (потрібно пов'язати слова в ціле речення). Внутрішнє проговорення виникає лише наприкінці процесу рішення (Zhinkin 1958: 42).

Велику роль у внутрішньому мовленні, наголошує М. І. Жинкін, виконують наочні уявлення і схеми, які попередньо були сформовані за допомогою словесного синтезу, а надалі можуть виступати як економні заміники цих словесних структур. Заміна здійснюється за правилами смислової еквівалентності. Якщо одна, словесна або наочна, структура може бути прирівняна за значенням до іншої словесної або наочної структури, то в процесі застосування мови можна користуватися будь-якою з них. Таке приведення до еквівалентності може бути названо перекладом (Kovshikov, Glukhov 2007).

Коли людина говорить або слухає мовлення, у неї швидкоплинно спливають ті чи ті, уже раніше сформовані, наочні образи і схеми. Ці образи самі по собі не передаються, тому їх потрібно заміщати словами. У цьому й полягає процес розуміння. Оскільки наочні образи суб'єктивні, непередавані й потребують перекладу, то такі перекази можуть бути різні в того, хто говорить і в того, хто слухає. Унаслідок цього може виникнути певною мірою нерозуміння (Kalmykova 2008).

Для з'ясування того, як же відбувається планування в усному мовленні, М. І. Жинкін пропонує уявити собі, що ми виголосили кілька речень і продовжуємо розповідь далі. Чи зберігаються ці речення в нашій пам'яті й у якому вигляді? Зрозуміло, що вони не можуть зберігатися в повному складі всіх слів. Якби ми почали нашу розповідь знову, навряд чи вона була повтореною буквально. Водночас ми, звичайно, пам'ятаємо початок оповідання. Тому він припускає, що вимовлені раніше слова перетворені в якісь інші знаки. На його думку, це код внутрішнього мовлення, у якому велику роль відіграють зорові уявлення і різноманітні схеми. У такому ж коді відбувається і планування продовження розповіді. У внутрішньому мовленні плануються смислові віхи розвитку розповіді з урахуванням усього сказаного до цього. Саме тому попереднє планування не може регулювати конструкцію мовлення, здійснювану в процесі самого планування. У письмовому мовленні, якщо в ході розвитку сюжету трапляється потреба відступити від задуманого плану, це робиться легко через зміну початку розповіді. В усній же промові сказаного повернути не можна, тому доводиться перебудовувати все викладене на ходу. Отже, попередній план, хоча і полегшує підготовку майбутнього висловлювання, вирішує тільки половину справи. Інша половина має бути здійснена через формування спеціальної здібності перебудовувати текст на ходу з урахуванням реакції слухачів на першу частину розповіді. Це досягається завдяки вправам у побудові самостійно задуманих висловлювань (Zhinkin 1964).

М. І. Жинкін звертається і до інших аспектів побудови висловлювань, що привертають увагу слухачів, наголошуючи, що вони регулюються законами драматургії. Це стосується не лише сюжетних розповідей, а й будь-яких цілісних і закінчених творів, крім тих, які застосовуються в ділових і вузько побутових розмовах. Драматургію він розуміє як внутрішню вмотивованість кожного елемента розповіді, тобто його цілісність. Критерієм може слугувати перестановка абзаців або частин оповідання. Якщо за змістом жобна перестановка неможлива, слід визнати, що критерій виконаний. В учнів повинна бути сформована здатність правильно оцінювати цілісність у розвитку драматургічного ходу розповіді. Учений звертається до давно поміченої закономірності, знання якої полегшує розв'язавши такого завдання, а саме: цілісність впливає із задуму, а задум може бути приведений до однієї ідеї, до однієї тези, одного положення. Треба сказати щось одне, але його не виразиш відразу. Слухачеві повинні бути дані «ключі», за допомогою яких він зміг би сам «відкрити скриньку», що містить

головну ідею. Це він робить через ймовірні припущення. Отже, дія драматургії, на його думку, полягає в тому, що слухач або читач висуває своє припущення про те, що буде далі. Однак по ходу розповіді виявляється, що його припущення були неправильними, тоді він висуває нові припущення. Саме цим викликається активний інтерес до розповіді.

Запропонована М. І. Жинкіним концепція механізмів внутрішнього мовлення продовжена в його останній роботі – «Речь как проводник информации». Предметом дослідження в ній є проблема взаємодії між трьома кодами, що склалися під впливом потреб комунікації в єдину саморегульовану систему – мова, мовлення, інтелект. Структура центральної ланки цієї взаємодії – внутрішнє мовлення, а також те, як складається ця система в онтогенезі. М. І. Жинкін відзначає, що речі та події, які сприймає людина, являють собою якусь реальну цілісність, доступну для пізнання при взаємодії сенсорних пристроїв. Ще до появи мовлення маленька людина бачить речі, рухається серед них, слухає і сприймає дотиком, словом, накопичує в пам'яті сенсорну інформацію, яка надходить до аналізаторів. Це суб'єктивний досвід, недостатній для корисного впливу на навколишню дійсність. Ось чому в людини повинна сформуватися мовленнєва комунікація, яка є невід'ємною властивістю людського інтелекту і його потребою. Мовою та мовленням управляє інтелект. Проте інтелект, за висловом М. І. Жинкіна, «не розуміє мовлення». Він виробляє поняття, судження, робить висновки з тим, щоб відобразити дійсність. Усі ці операції не залежать від того, якою мовою говорить людина. Інтелект залишає за собою лише саму загальну функцію управління мовленням: він кодує інформацію. «Протиставлення дискретних кодів мови мові інтелекту породила змішаний код – внутрішнє мовлення, яке потрібно розглядати як універсальний предметний код, що став посередником не тільки між мовою та інтелектом, між усним мовленням і письмовим мовленням, а й між національними мовами» (Zhinkin 1982).

Висновки

Внутрішнє мовлення – це суб'єктивне мовлення, яке не усвідомлю той, хто говорить, це мовлення-посередник, за участю якого задум переводиться на загальнодоступне мовлення. Внутрішнє мовлення може застосовувати будь-які сенсорні знаки, і, головне, такі, які видає пам'ять залежно від умов сприйняття предметів, їх зв'язків та відносин, включаючи і схеми цих відносин. На цьому мовному полі «трапляються» всі аналізатори – зоровий, слуховий, руховий і т. д. Отже, М. І. Жинкін у своїх роботах визначає код внутрішнього мовлення ширше: не як суто предметно-схемний код, а як «змішаний» – предметно-схемний і мовний код, що включає поряд з образами-уявленнями й окремі (у ряді випадків – трансформовані, перетворені) елементи мовного коду. Це повністю знімає суперечності в інтерпретації одиниць внутрішнього мовлення між теоретичною концепцією автора й «базовою» теорією внутрішнього мовлення Л. С. Ви-

готського, а також зближує теоретичні позиції М. І. Жинкіна з науковими поглядами О. О. Леонтьєва, Т. В. Ахутіної, Т. М. Ушакової та інших дослідників.

Література

References

1. Zhinkin, N. (1982). *Rech kak provodnik informatsii* [Speech as a conduit for information] Moscow: Nauka.
2. Zhinkin, N. (1958). *Mehanizmy rechi* [Mechanisms of speech]. Moscow: APN RSFSR.
3. Zhinkin, N. (1964). O kodovyih perehodah vo vnutrenney rechi [On code transitions in inner speech]. *Problemy Linguistiki*, 6, 26 – 38.
4. Zhinkin, N. (1998). *Yazyk. Rech. Tvorchestvo* [Language. Speech. Creativity] Moscow: Maze.
5. Kovshikov, V., Gluhov, V. (2007). *Psiholingvistika. Teoriya rechevoy deyatel'nosti* [Theory of speech activity] Moscow: Astrel.
6. Kalmykova, L. (2008) *Psihologiya formuvannya movlennevoyi diyalnosti u ditey doshkil'nogo viku* [Psychology formation speech activity in children of preschool age]. Kyiv: Feniks.

Анастасія Одінцева

Херсонський державний університет

asyaodin@mail.ru

КАЗКО- Й АРТТЕРАПІЯ ДЛЯ РОЗШИРЕННЯ РОЛЬОВОГО РЕПЕРТУАРУ ОСОБИСТОСТІ

Received March, 14, 2014; Revised March, 17, 2014; Accepted April, 2, 2014

Анотація. У статті наведена структура авторської тренінгової програми «Система ставлень до життєвих ролей». Програма спрямована на розвиток ролей та на розширення рольового репертуару особистості. За основу тренінгової програми була взята авторська типологія життєвих ролей. Типологія ролей відносно концепції життєвого шляху особистості представлена у вигляді парних конструктів: аксіологічно-змістові та аксіологічно-нейтральні ролі; послідовні та непослідовні ролі; активні та пасивні ролі; смислоутворюючі та смислонеітральні ролі; свідомі та несвідомі ролі. Тренінг розрахований на молодих людей віком від 18 до 23 років. Тренінгова програма складається з восьми занять, кожне з яких спрямоване на розвиток окремого типу ролі. В основній частині статті перераховані та описані використані вправи, що базуються на арт-терапевтичних методах та методах казкотерапії. У розробці програми були використані як відомі методи, так і авторські вправи, серед них: «Живий театр», психологічна гра-стратегія «Мафія», «Картинна галерея», «Колесо життя», а також вправа з елементами піскової терапії «Красуня та Чудовисько». Кожне тренінгове заняття може бути проведене як у комплексі, так і окремо одне від одного. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на науковому рівні було висвітлено програму тренінгових заходів, спрямовану саме на розвиток ролей особистості.

Ключові слова: роль, рольова компетентність, рольовий репертуар, тренінг, арт-терапія, казкотерапія.